

Historická sociologie jako dobrodružství poznání

Nechystám se tvrdit nic převratného, jen konstatuji několik víceméně známých věcí. Patrně každý, kdo se považuje za dostatečně inteligentního, by v dnešním vědou prostoupeném, někdy až obklíčeném světě chtěl výrazně zasáhnout do jejího vývoje. Proniknout s její pomocí do tajů lidského bytí a mysli. Ovšem v takové chvíli podobně ambiciózní snílek okamžitě naráží na své předchůdce a protichůdce, badatele a badatelky, kteří již před ním učinili určitý průlom na příslušném vědeckém poli, ať už s využitím nových poznatků, nebo „pouhým“ přeskupením těch starších. Hned na počátku nám tato často nechtěná setkání mohou sebrat vítr z plachet. Někdo je schopen vyčerpat určité téma z hlediska celku i detailů, takže na ostatní zbydou jen paběrky. Stranou se pak nutně ocitá veškerá touha tvůrců po originalitě. Pokud něco zbývá, pak je to především nutnost „trefit se“ i s vlastním málem do rytmu doby, rozčeřit alespoň trochu rostoucí vlny inovací. Na důležitosti tím nabývá šíře záběru a určitá snaha o syntetizující obecnost.

Do badatelské hry však může vstoupit rovněž prvek tajuplné a neznámé, do nejasné budoucnosti směřující improvizace, přičemž výsledek nemusí být hned perfektní. To ani v nejmenším nevádí, právě naopak. Ocítáme se totiž na prahu nepředpokládaného stavu, otevíráme stavidla pro proud mimořádných a nepředvídaných šťastných náhod, nečekaných shod okolností. Krátce a metaforicky řečeno, máme co do činění s tzv. serendipitou. Tento fenomén spojený s určitou „polohou mysli“ a zároveň schopností se bezpochyby uplatňuje i v dějinách inovací; jako instruktivní příklad se uvádí objev penicilinu Alexandrem Flemingem roku 1928. V medicíně se ostatně s termínem serendipita operuje dosti frekventovaně s nadějí, že se tímto způsobem nakonec přece jen podaří objevit léky proti nevyléčitelným, kancerogenním chorobám. Na poli sociologie se k pojmu serendipita vyjádřil Robert K. Merton, a sice v tom smyslu, že badatel má při analýze dat a poznatků věnovat pozornost i drobným nesrovnalostem, které neodpovídají tomu, co by se dalo „normálně“ očekávat. Právě takové drobnosti na okraji výzkumu nás totiž mohou přivést k velkému objevu.

Jak již bylo řečeno v úvodu, nejeden z nás by chtěl svět oslnit svými objevy a vynálezy. Jako příklad snad mohu uvést vlastní opakovanou snovou zkušenost, kdy jsem byl hodně blízko řešení, ale neudržel jsem v paměti onen kýžený výrok, který tak elegantně kloubil vědecké myšlení s myšlením spontánním. Možná jsem se ale jen zaleklul toho, že všechno působilo nějak moc „přidržle“. S určitou nadsázkou, která ke snům patří, se zdálo, jakoby v tom byl namočený dokonce sám Hermés se svou hermeneutikou. Možná že ani trochu, sám nedokážu říct. Ten bájný Hermés, ukazatel na rozcestí, to on byl tak přidržlý a ještě se mi vysmíval. Ponechat vše v půli cesty, jakoby napospas Hermovi, a s tím pak trpělivě pracovat. Na tom spočívá i liminalita ve vědě ale i v umění. Jedním z jejich nanejvýš přesvědčivých příkladů může být jazz, hudební styl, který se ve 20. století vyvinul překvapivou

rychlostí. Běží o velký mix tzv. nízkého a vysokého umění, takže anglická fráze „jazz it“, jakkoliv obtížně přeložitelná, působí dosti jasně a srozumitelně. Takto prý byli oslovováni hudebníci; měli hrát se zápalem. Jde snad o pobídku?

Málo je známo, že významný britský historik Eric Hobsbawm (1917–2012) uveřejnil pod pseudonymem Francis Newton [1959] poučenou publikaci o jazzové scéně. (V českém překladu se objevila roku 1973.) Zmíněná kniha osciluje mezi sociální historií a sociologií tohoto hudebního žánru. Nebudu se tu pouštět do podrobných úvah, jen podotknu, že Hobsbawm se zabýval hudbou jazzového okruhu obecně, a to včetně prolínání s ostatními druhy umění, dále se věnoval typickým nástrojům, a konečně pak hudebnímu přínosu jazzu. Jeho pozornosti neunikla ani obchodní stránka (jazzový „byznys“), hudebníci a jejich obecenstvo apod.

Z českých autorů podal ve své době výstižnou charakteristiku jazzu hudební skladatel Jan Rychlík (1916–1964). Uvažoval třeba takto: „Severní Amerika nastupuje svou komerční ofenzívu. Její nakladatelské podniky mají svou zvláštní tradici. Nejmocnější z nich se soustřeďují na Tin Pan Alley. Autor šlágru či písně nemusí znát ani noty. K tomu jsou zvláštní zaměstnanci, klavíristé a upravovatelé. Nakladateli jde hlavně o nápad, který by ‚chytl‘. A tak autor zahvízdá či přezpívá melodii, zaměstnanec nakladatele ji zapíše a jiní ji zpracují. Krom toho se utěšeně vyvíjí průmysl gramofonový, jeho technika se stále zdokonaluje, počet nahrávek vzrůstá a jejich jakost se zlepšuje. Vznikají slavné šlágry, které žijí dodnes a budou ještě dlouho žít“ [Rychlík 1959: 8]. Zmíněný Jan Rychlík se ještě v samostatných kapitolách vyslovil například k improvizaci a specifické funkci hudebních nástrojů. Určitě i za hranicí Rychlíkovy podnětné knihy zbývají další a další fazety jazzu, jež by bylo možno trefně glosovat. Ale nejsme hudební časopis; pro kontextovost problematiky je prozatím řečené plně postačující. Nemohu ovšem při této příležitosti nepřiznat: jazz mne náramně baví...

Možná poněkud překvapivě si nyní dovoluji konstatovat, že shora naznačené předpoklady lze aplikovat také na obor historická sociologie, a to konkrétně tak, že by tato teoretická věda, pohybuující se mezi sociologií a historiografií, měla přinášet i praktické aplikace. Může nakonec svým způsobem představovat jakousi „nedisciplinovanou disciplínu“. Není ostatně žádným tajemstvím, že kvalita jazzové improvizace je vždy přímo úměrná množství času stráveného zcela rutinním, zdánlivě netvůrčím a nudným nástrojovým, případně kapelovým cvičením...

Dále by mohla přijít na přetřes i ekonomická sociologie, která bude muset být z holé nutnosti rovněž dosti „praktická“. Ukazuje se zkrátka, že nejenom v sociálních vědách se dnes stále něco modifikuje, což s sebou přináší ne vždy vítané změny, úpravy, přizpůsobení, omezení apod. Značnou roli potom bude hrát různá míra tolerovatelné variability, jak na straně teorie, tak z hlediska praktických aplikací. Nadto lze v podobném duchu počítat rovněž s kompozičními postupy vytvářejícími koláž (*patchwork*), často na první pohled disparátních elementů. V případě zapojení „narativního paradigmatu“ to pak znamená akceptování cizích diskurzů, tj. citací, parodií, aluzí, ironických transformací aj.

Jestliže bychom posunuli naše úvahy o vědecké a technické kreativě na ještě o něco abstraktnější, obecnější úroveň, zjistíme, že inovace vznikají buď uvnitř kultury (objevy a vynálezy), nebo přicházejí z vnějšku. Potom se jedná o tzv. „kulturní výpůjčky“ (*borrowing*), přičemž bývá konstatováno, že přibližně 90 % světa je ovlivněno zbývajícími 10 %.

Během posledních dvou desetiletí se stále více operuje s konceptem *flow* (čili plynutí, proud), který stanovil americký psycholog maďarského původu Mihaly Csikszentmihályi. Svým způsobem se dokonce stala z „plynutí“, podobně jako z řady jiných původně inovativních, následně mediálně až příliš frekventovaných konceptů, jakási postmoderní móda. Nicméně, podle jmenovaného, mezinárodně uznávaného vědce lze tento vrcholný stav navodit maximálním soustředěním; dojde přitom zároveň ke specifickému přeladění mysli i těla, načež se daří skloubit efektivní výkon a pocit štěstí. Domnívám se ovšem, že mimořádné výkony doprovázené pocitem blaženosti se navzdory optimistickým představám samotného Csikszentmihályiho a jeho příznivců neobjevují zas až tak často... Pojem *flow* využil ve svém bádání i sociální antropolog a ritualista Victor Turner (1920–1983). Mimochodem, tentýž Victor Turner [1982; 1983] prosazoval také rituál a drama jako veřejnou formu liminality.

Na pomyslné podium odvážně jazzující vědy můžeme nyní povolát i Georga Simmela (1858–1918) nejen s jeho koncepcí dobrodružství. Snad některý poučený čtenář našeho žurnálu zareaguje a doplní vlastními postřehy inspirativní glosu Jiřího Šubrtu, věnovanou stému výročí úmrtí tohoto významného sociologa a filozofa. Publikujeme ji v přítomném čísle. Já sám jsem si bez udání zdroje onehdy poznamenal Simmelův postřeh, že sociální skupiny se chovají mnohem kritičtěji k renegátům než k cizím členům, i když tito stojí vůči nim ve znepřáteleném postavení. Platí to rovněž pro oblast skupinové ideologie: pro skupinu je nepřitelem jak renegát, který rozkládá její systémy víry, cílů a hodnot, tak heretik, jenž chce dosahovat uznávaných cílů jinými prostředky. Ve speciálním eseji Georg Simmel [1997: 44–60] pojednal o již zmíněném dobrodružství, přičemž v něm podal výstižnou charakteristiku tohoto fenoménu. Ve stručnosti ještě dodejme, že sociologií dobrodružství v návaznosti na Simmela a Michela Maffesoliho se ve své studii zabývala také slovenská socioložka Dilbar Alijeva [2015].

Pokud jde o právě publikovaný svazek *Historické sociologie*, sešlo se pár zajímavých textů různého zaměření, jak obecnějšího rázu, tak i pokrývajících detailnější oblasti studia. V angličtině publikujeme nápaditou studii egyptoložky Valérie Wyns (univerzita Loewen) o štěstí v rámci Kleopatřina království. Autorka v ní zkoumala hlavně kvalitu života v helénistickém Egyptě. Historik hospodářských dějin Ivan Jakubec nastínil společenskou dimenzi automobilismu. Přichází s tezí, že k automobilismu je potřeba přistupovat v interdisciplinární perspektivě, a to jako k technickému výrobku a dopravnímu prostředku, ale též k sociálnímu fenoménu, v neposlední řadě coby symbolu a kulturní inspiraci. Vratislav Kozák se podrobně vyjádřil k „etablování sociologie v českém prostředí T. G. Masarykem“. UNRRA a uprchlické krize po druhé světové válce byly předmětem důkladného bádání Jany Frydryškové Yasin. Podrobné archívni studium podstoupil Jan Koumar, když se zabýval konfiskací majetku českých Židů v poválečném Československu (na příkladu zámku a velkostatku Puklice). Je pro nás potěšující, že někteří zahraniční autoři vyslovují přání, aby jejich stať nebo přednáška byla publikována v českém překladu. Tak Dirk Kaesler z univerzity Marburgu proslovil a v české verzi v aktuálním čísle našim čtenářům předkládá přednášku na téma „Univerzální racionalizace: Velké vyprávění Maxe Webera“.

Vraťme se teď na chvíli k obsahu předchozího anglického čísla *Historické sociologie* z roku 2018, jehož editorem byl Johann Pall Arnason. Podařilo se mu finalizovat speciální sekci čtyř důkladných studií věnovaných 130. výročí Velké francouzské revoluce. Tato skutečnost svědčí o náležité erudici autorů spojených s našim časopisem, zbývá jen dodat,

že hlavní podnět v tomto směru vyšel z univerzity v Exeteru. Taktéž „domácí“ Johann Pall Arnason však ve svých příspěvcích (editorialu, eseji i dvojrecenzi) přináší řadu zcela původních postřehů a ústrojně se dopracovává syntetizujícího pohledu.

Tímto způsobem se nám opakovaně daří zajistit mezinárodní a oborový přesah, navíc odpadají obavy z marginalizace studií vzhledem k jazykové bariéře. Velký podíl na úspěšném vydání tohoto čísla *Historické sociologie* má rovněž zahraniční člen redakční rady našeho periodika David Inglis. Operativně spolupracovali i další spoluautoři (například Jiří Šubrt nebo Adam Coman).

Zcela na závěr zbývá vyslovit obvyklé přání, aby čtenářkám a čtenářům přítomného čísla *Historické sociologie* přinesly publikované příspěvky inspiraci a podněty pro jejich vlastní badatelskou práci. Působilo by však jistě značně namyšleně a přehnaně, kdybychom hned očekávali, že na tomto základě se na takto inspirované příznivce našeho časopisu jako mávnutím kouzelného proutku odněkud shora snese zmiňované *flow*.

Bohuslav Šalanda

Literatura

- Alieva, Dilbar [2015]. Dobrodružstvo z pohľadu sociológie každodennosti. In. *Sociológia každodennosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 131–170.
- Belgrad, Daniel [1998]. *The Culture of Spontaneity: Improvisation and the Arts in Postwar America*. Chicago: Chicago University Press.
- Csikszentmihályi, Mihaly [1990]. *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper Perennial.
- Csikszentmihályi, Mihaly [2016]. *Flow: O štěstí a smyslu života*. Praha: Portál.
- Newton, Francis [1959]. *The Jazz Scene*. London: Macgibbon & Kee.
- Newton, Francis [1973]. *Jazzová scéna*. Praha: Supraphon.
- Merton, Robert K. [2000]. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rychlík, Jan [1959]. *Pověry a problémy jazzu*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.
- Simmel, Georg [1997]. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Simmel, Georg [2003]. *O podstate kultúry*. Bratislava: Kaligram.
- Turner, Victor [1982]. *From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play*. New York: PAJ Publications.
- Turner, Victor [2003]. Frame, Flow and Reflection: Ritual and Drama as Public Liminality. *Japanese Journal of Religious Studies* 6 (4): 465–495.